

Anmeldelser

Søren Ehlers (red.): Historie og lokalsamfund. En håndbog i formidling. Dansk historisk Fællesforenings håndbøger. 1990. 142 s., ill. Kr. 172.

Der er ingen tvivl om, at der i almindelighed er en stigende interesse for lokalhistorie i Danmark. Rundt om i landet oprettes stadig nye lokalhistoriske foreninger og arkiver. – Til gengæld er det vist også almindeligt kendt, at det for det meste er den ældre generation, der står bag disse nye lokalhistoriske tiltag. Det kniber gevaldigt at få ungdommen med.

Dette forhold vil denne nye håndbog fra Dansk historisk Fællesforening forsøge at råde bod på. En række forfattere med stor lokalhistorisk og pædagogisk baggrund har i en stribe artikler øst af deres egne praktiske erfaringer, og det er der kommet en særdeles spændende, lærerig og nyttig bog ud af. – At hovedsigtet med bogen er at præsentere gode ideer til undervisere på især folkeskole- og gymnasieniveau fremgår klart af såvel forord som de enkelte afsnit. Men bogen vil også med stort udbytte kunne anvendes af andre, der måtte have større eller mindre erfaring på det lokalhistoriske område.

Bogen indledes med et par fyldige artikler om arbejdet med lokalhistorien i henholdsvis folkeskole- og gymnasierégi. Karakteristisk for disse to artikler, såvel som for den øvrige del af håndbogen, er, at der er et væld af gode ideer og forslag til emner, den enkelte lærer kan tage fat på. Der bliver fra begge forfatteres side givet gode forslag til undervisningsforløb. På folkeskoleområdet er der endda specificeret forløb ud på de enkelte årgange. Samtidig er der overalt henvist til relevant faglitteratur for de behandlede emner.

I den resterende del af håndbogen tages fat på en række af de felter, børn og unge kan behandle med udgangspunkt i deres egen hverdag og umiddelbare omgivelser. – Det vil føre for vidt at gennemgå de enkelte artikler i detaljer, derfor kun hovedtræk i det følgende.

Blandt andre kan fremhæves en artikel om kulturlandskabet som emne. Her som overalt i håndbogen er der gjort fint brug af illustrationer. I den pågældende artikel lægges vægten på kortmateriale.

I en række artikler behandles forskellige bosættelsesformer og deres særtræk såsom landsbyen – stationsbyen – storbyen. Ud over at give indføring i den historiske baggrund for disse bosættelsesformer lægges der også her megen vægt på anvendel-

sen af billedmateriale. Det er også klart, at disse ingredienser i høj grad vil være motiverende for børn og unge, idet billedmateriale er langt mere tilgængeligt end de skriftlige arkivalier, der måtte forefindes på de lokale arkiver.

Væsentlig er også den korte, men instruktive, gennemgang af interview-teknikken. Som overalt i håndbogen gøres her klart hvor vigtigt det er, at eleverne gøres bevidste om, hvad det er de søger – hvilke spørgsmål de ønsker besvaret og hvorfor. På ny er håndbogens forfattere pædagogiske i deres fremstilling.

Forhold vedrørende den enkelte elevs hverdag behandles i artikler om familie, skole, fattigdom, sygdom, foreninger, fritid og arbejde. I den forbindelse savnes en artikel om det, man vel kan kalde lokalhistoriens »smertensbarn», nemlig slægtsforskningen. Spredt rundt i håndbogen møder man ord som »kirkebøger, folketællingslister, stamtræ», men en egentlig oversigt over fremgangsmåder i slægtshistorie, f.eks. opstilling af stamtræ, er der desværre ikke blevet plads til. Her ligger jo ellers et oplagt emne, hvor eleverne umiddelbart kan bidrage med stof ved blot at spørge derhjemme.

Helt i håndbogens meget instruktive ånd afsluttes med først et afsnit om arkiv- og museums-væsenets opbygning. Oven i købet under den venlige overskrift »Velkommen på arkiv og museer«. Dernæst en grundig vejledning i litteratursøgning med et fyldigt udvalg af relevant litteratur om emner, der vedrører den lokalhistoriske forskning.

Der er ingen tvivl om, at man med denne nye håndbog i hånden står med et meget grundigt og inspirerende stykke værktøj, som vil kunne anvendes af enhver lokalhistorisk interesseret. Ikke mindst bærer artiklerne præg af at være skrevet af erfarne undervisere, som næsten overdænger een med gode forslag til at gå i gang med lokalhistorien både inden- og udenfor skolestuen.

Et gennemgående træk i artiklerne er også vægten på det tværfaglige aspekt, og de muligheder det giver for samarbejde de enkelte fag imellem. Denne side vil især være realisabel i folkeskolen, hvorimod gymnasierereformen har besværliggjort det tværfaglige samarbejde noget – i hvert fald uden for l. g.

At denne håndbog vil være særdeles relevant på ethvert arkiv og skolebibliotek, og ikke mindst hjemme på hylden i studerekammeret, er der ingen tvivl om. – Det er en bog, der vil blive slidt på. Derfor ville det have været rart med en mere hånd-

fast indbinding. Det ellers fint illustrerede omslag virker meget lidt slidstærkt.

Bogens forfattere er anført med adresser og telefonnumre på bogens sidste side, idet de tilbyder sig om instruktører »igangsættere« på kurser i de respektive områder. Med den initiativrighed de har lagt for dagen i artiklerne, fortjener de sandelig at blive benyttet.

Erik Hansen

Danske kortsamlinger. En guide. Redigeret af Marie Louise Brandt, Jørgen Nybo Rasmussen og Lizzi Schwenger. Dansk Kartografisk Selskab og Det kongelige Bibliotek, 1989. 77 s., ill. Kr. 80.

Den historiske interesse for gamle kort og tegninger er i stadig vækst i disse år; men for den interesserede har det ikke altid været let at finde frem til alle relevante institutioner. Kortsamlinger findes nemlig utrolig mange steder. Når denne guide har kunnet begrænse sig til ca. 80 institutioner, skyldes det, at den ikke omfatter lokalhistoriske arkiver og museer, bortset fra nogle store lokale samlinger i hovedstadsområdet, hvis indhold er skønnet at være af mere end lokal interesse. Guiden omfatter først og fremmest de store landsdækkende samlinger i København. Derudover er samlingerne ved provinsuniversiteterne, amterne, landsarkiverne og Erhvervsarkivet medtaget.

Det er et nyttigt hjælpemiddel, der hermed er tilvejebragt, med omhyggelige karakteristikker af de enkelte samlingers indhold og registreringsforhold samt mange praktiske oplysninger om, hvilken service den enkelte institution kan tilbyde i forbindelse med dens kortsamling. Indimellem skinner det igennem, at kortsamlingen registrerings- og opbevaringsmæssigt må være en dårlig samvittighed for mere end én institution, dog fortrinsvis for sådanne for hvem opbevaringen af kort i realiteten er en marginal arbejdsopgave. Måtte fremkomsten af denne guide medvirke til at råde bud herpå.

Dorrit Andersen

Scandinavian Atlas of Historic Towns, 5, Denmark, Stege 1500–1950, af Poul Tuxen, udg. af Dansk Komité for byhistorie. Odense Universitetsforlag 1987, 56 sider + 24 kortbilag. Pris 150 kr i abonnement, 200 kr i løssalg.

Dansk komité for byhistorie består af en gruppe af forskere, som i en årrække har samarbejdet om afholdelse af konferencer omkring byhistorie, om udgivelse af kilder til byhistorie og af byhistoriske fremstillinger. Medlemmer af komiteen har således

medvirket ved udgivelsen af Kalundborgs byhistorie.

Komiteens »flagskib« er imidlertid den danske del af Scandinavian Atlas of Historic Towns. Disse atlas udgives i et samarbejde med tilsvarende komiteer i Island, Norge, Sverige og Finland. I alt er der planlagt 15 atlas, og heraf er der udkommet fem, hvoraf Stege er det andet af fem planlagte danske atlas. Ribe-atlasset udkom i 1984, mens der desuden er planlagt atlas over Køge, Randers og Svendborg.

Alle atlas udgives af hensyn til kortmaterialet i stort format (30x40 cm) og på to sprog, i dette tilfælde dansk og engelsk. Der er fastlagt et fælles mønster for alle atlas. Det er de samme forhold, der beskrives, så vidt muligt på samme tid, kortmaterialet gengives i samme målestok o.s.v., alt sammen for at muliggøre de sammenlignende studier af byernes tilstand og udvikling, som er et væsentligt formål med disse atlas.

Poul Strømstad og Ole Degn, der i 1984 publicerede Ribeatlasset, og hvis disputats »Rig og fattig i Ribe« danner grundlag for en række af de synsmåder, der er anlagt i denne atlasserie, gør i en indledning rede for formål og idé med den danske atlasserie. Byerne er udvalgt under hensyntagen til geografisk spredning og størrelse. Udvalget af byer kan naturligvis altid diskuteres, men synes rimeligt nok, selv om anmelderen igen må konstatere, at Sønderjylland heller ikke her er repræsenteret, på samme måde som Sønderjylland heller ikke var repræsenteret med nogen by i »Projekt Middelalderbyen«. Netop det at forholdene i Sønderjylland på mange måder var anderledes, og at påvirkningen fra nordtyske byer her var stærkere end i det øvrige land, kunne gøre det rimeligt at medtage en sønderjysk by, netop når formålet bl.a. er at gøre det muligt at sammenligne de forskellige byer. Men her som i så mange andre tilfælde standser mange danske historikers horisont ved Kongeåen.

Det danske atlas sætter som mål at belyse en række forhold omkring areal, bebyggelse, befolkning, erhvervsstopografi og socialtopografi, og hvert af disse emner får derfor sit afsnit i teksten med tilhørende kort. Kortmaterialets udgangspunkt er det rentegnede matrikelkort ca. 1870, der er det tidligste tidspunkt, hvorfra vi har et nøjagtigt opmålt matrikelkort. Tre nøgleår er udvalgt: 1682, 1761 og 1870 (for Steges vedkommende dog 1697, 1761, 1870 samt 1950). For hvert af disse år opstilles der en tabel over byens huse efter matrikelnumre med angivelse af erhverv (i form af en talkode) for husenes beboere (skatteborgere) (s. 38–51). Grundlaget er en erhvervs- og socialgruppeinddeling, der i princippet opererer med syv hovederhvervsgrupper: 1) købmænd og handlende, 2) embedsmænd og funktionærer, 3) liberale erhverv, 4) industridrivende og håndværkere, 5) faglærte arbejdere, 6) ufaglærte arbejdere og 7) uden for erhverv.

Dette skatteborgerskema er grundlag for de erhvervs- og socialtopografiske kort, og det giver endvidere mulighed for yderligere undersøgelser og udarbejdelse af kort. Der bringes endvidere et skema, der viser antallet af personer inden for hvert enkelt erhverv (angivet ved fagkode, s. 52–55), ligesom der bringes en sammentælling inden for hovederhvervsgrupper (s. 56), alt sammen for de fire år 1697, 1760, 1870 og 1950.

Stege-atlasset er udarbejdet af Poul Tuxen, der i tekstdelen giver en redegørelse for undersøgelsens resultater. I afsnittene beliggenhed og areal og bebyggelsen gives en grundig gennemgang af Steges fysiske udvikling, ja, det er en helt lille Stege bys historie. Hertil knytter sig den række af ældre kort fra 1659–1952 (ialt 14), som er gengivet i kortbilagene (nr. 10–17), og som det også er et væsentligt formål for atlasset at bringe. Sidst i tekstdelen findes en kort gennemgang af de enkelte kort med en vurdering af deres nøjagtighed. Det ældste kort er fra 1659 og er en tilnærmelsesvis nøjagtig opmåling, foretaget af den svenske generalkvartermester Erik Dahlberg. Det er ret enestående for en dansk købstad, at der findes en så tidlig opmåling.

I relation til afsnittet om byens fysiske udvikling er der udarbejdet et kort over gader og bygninger 1500 (kort 10), hustyper 1760 (kort 20) og hushøjder 1870 (kort 18) samt offentlige bygningers beliggenhed 1500–1950 (kort 19 med tilhørende liste side 35–36). Det fremgår heraf, at Stege er kendetegnet ved et næsten totalt fravær af gavlhuse, i hvert fald så langt tilbage som kilderne når. Byen var kendetegnet ved boder, især i sidegaderne, og énetages langhuse, evt. med en gavlkvist, og endnu i 1870 var antallet af huse på to etager eller mere meget begrænset. De fleste af dem lå på byens hovedgade, Storegade med Torvet, og det er også her vi træffer byens købmænd og handlende såvel i 1697, 1760 som 1870, ligesom de højeste skatteydere er bosiddende her (kort 23–24). Først i 1950 er billedet mere diffust, hvilket naturligvis hænger sammen med fremvæksten af villakvarterer uden for byens middelalderlige volde.

De erhvervstopografiske forhold er illustreret på kortene 21–22. Fire erhvervsgrupper er udvalgt til illustration af den erhvervstopografiske udvikling: 1) købmænd og handlende, 2) borgmester, rådmænd og byrådsmedlemmer, 3) søfarende 4) ildstedbrugende erhverv. Samtidig er disse erhvervsgrupper delt i tre økonomiske grupper, de 10% højst takserede, de 10% næsthøjest takserede og de 80% lavest takserede. Den socialtopografiske fordeling af skatteborgere som helhed ud fra disse kriterier fremgår af kort 23–24.

Bearbejdelsen af materialet om skatte- og erhvervsforhold viser, at Stege på mange måder udviser træk, der synes typiske for danske købstæder. En struktur med byens hovedgade (eller hovedgader) med de største og højeste huse og de højeste skatteydere (som regel købmænd og handlende

samt enkelte embedsmænd) og byens øvrige gader domineret af de øvrige erhverv (håndværkere og arbejdere) og af de laveste skatteydere kan findes i mange byer, i byer, der er større end Stege, nok endnu mere differentieret, end det her er tilfældet. Det er i Stege således næppe muligt på noget tidspunkt klart at udskille f.eks. et egentligt arbejderkvarter.

Poul Tuxens redegørelse for disse forhold og fremlæggelsen heraf på kortene er klar og præcis, og den, der selv har prøvet at arbejde med de kilder, der må gennemløjes for at opstille sådanne skemaer, ved hvilket minutøst og pinligt nøjagtigt arbejde, der ligger bagved, selv for en så relativt lille by som Stege.

Til gengæld står den tekniske gengivelse af kortene efter anmelderens mening ikke i alle tilfælde mål med kvaliteten af arbejdet med skemaerne. En del af gengivelserne af de ældre kort virker grummede og uklare, hvilket utvivlsomt hænger sammen med, at alle kort er gengivet i streg, dvs. uden ilægning af raster. Dette bevirker, at skravering og mørkere gråtoninger i forlæggene eller disses forskellige farver let bliver udflydende. Det gælder især gengivelsen af det ældste kort fra 1659, hvor en række små priksignaturer nogle steder næsten forsvinder helt, og af opmålingen 1800, som er blevet til en stor sort klat.

Med hensyn til de nytegnede kort er der ret stor forskel på den tekniske udførelse. Matrikelkortet 1866 (nr. 4) og det tilsvarende arbejdskort (nr. 8) er tegnet i Matrikelarkivet og fremtræder meget smukt og klart, mens arbejdskortet 1950 (nr. 9) er meget grovere i stregen. Det fremgår ikke, hvem der har tegnet dette kort. Det oplyses blot, at det er »konstrueret«. Hvad menes der hermed? Er der ikke benyttet et forlæg? I hvert fald ikke noget andet af de gengivne, samtidige kort – matrikelkortet 1950 (nr. 5) og kote- og højdekurvekortet 1975 (nr. 7) – for arbejdskortet 1950 er »skrumpet« i forhold til disse, der heller ikke indbyrdes holder præcis samme mål. Til gengæld passer arbejdskortet 1950 og arbejdskortet 1870 næsten præcis over hinanden, men også kun næsten. Man må derfor spørge, om det er matrikelkortet 1870 eller matrikelkortet 1950 der er noget galt med, eller om forklaringen på disse unøjagtigheder er, at der ikke har medvirket nogen professionel korttegners udarbejdelse af atlassets kort. Hverken atlassets kolofon, forord eller oplysninger på de enkelte kort siger noget herom.

Endnu et forhold omkring kortgengivelserne skal inddrages. Kortene er gengivet på kraftigt hvidt papir, hvert kort for sig. Der er ikke foretaget nogen sammentegning af kort for dermed at vise en udvikling eller ændringer fra et tidspunkt til et andet. F.eks. kunne det have været interessant at se en sammentegning af de Dahlgrens kort og et moderne matrikelkort (f.eks. 1950-kortet), således at man kan se, hvor borgen egentlig var placeret i forhold til det nuværende gadeforløb. Det fremgår

ganske vist af kort 19, der viser offentlige bygningers beliggenhed, men kun i form af et tal. En indtegnning af det område af byen, som Dahlgren gengiver, ville dog være mere givende. Også en sammentegning af opmålingen 1800 med et moderne kort kunne have været givende, idet det klart kunne vise bebyggelsens udstrækning i forhold til nu.

Man kunne have givet brugeren denne mulighed i hænde ved at have gengivet arbejdskortene på en transparent. Eller også kunne man have lettet brugen af arbejdskortene ved anbringelse af pasmærker på dem og de øvrige kort i samme målestok. En anden mulighed havde været benyttelse af flere farver på samme kort. Sådan er det f.eks. gjort i »Stadtkernatlas Schleswig-Holstein«, der udkom i 1976 og gennemgår *alle* historiske bykerner i Slesvig-Holsten, i alt 40 (desværre er de nordslesvigske byer ikke med). Her er benyttet tre farver til at vise forskellige forhold. Den ene af dem viser ældre, nu forsvundne vigtige bygninger, voldanlæg, gadeforløb og pladsers udstrækning, kystlinjer og vandløb. Hvert af disse kort med tre farver er placeret ovenover eller ved siden af et lodret luftfoto af bykernen i dag, gengivet i farver og i samme målestok som kortet (1:5000). Denne fremgangsmåde giver virkelig gode muligheder for sammenligninger og studier af de enkelte byers udvikling.

Farver er naturligvis dyre, men blot et enkelt kortblad, evt. med to kortgengivelser i 1:5000 og i blot to farver ville have gjort underværker! Betydelige ressourcer økonomiske såvel som arbejdsmæssige – er jo i forvejen investeret i dette projekt.

Projektet er perspektivrigt og spændende, og dets værdi kan først fuldt ud vurderes, når der foreligger nogle flere atlas, men det er beklageligt, at kortmaterialet i den kvalitet og den form, som det foreligger i i Stege-atlasset, ikke lever op til den standard, man burde kunne forvente af et sådant værk, og heller ikke står mål med atlasets øvrige indhold og bearbejdelsen af det skriftlige kildemateriale, således som det foreligger i form af skemaer.

Henrik Fangel

Johan Peter Noack: Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945. Institut for Grænseregionsforskning. 1989, 2 bd., 602 s., ill. Kr. 325.

Værket blev forsvaret som disputats ved Aarhus Universitet i november 1989. Forfatteren er direktør for Institut for Grænseregionsforskning i Åbenrå, og disputatsen er led i et større forskningsprojekt om det danske mindretals historie, hvortil Noack var knyttet allerede før, han blev direktør. Han var tidligere lektor i historie ved Århus Universitet. Der kan forventes en fortsæt-

telse af dette værk, som fører udviklingen op til 1955. Og der kan fra et parallelprojekt forventes et værk om det tyske mindretals historie ved Henrik Becker-Christensen.

Noacks disputats er på to bind på i alt 600 sider, og den selvstændige forskningsindsats ligger i dækningen af perioden 1920-33. Baggrundshistorien og afstemningerne er fyldigt behandlet i andre værker, ikke mindst i Troels Finks *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920*. Og perioden 1933-45 er grundigt behandlet i Carsten Mogensens *Dansk i Hagekorsets Skygge* fra 1981. Tæller man kapitler og sidetal bliver Noacks bog da også først og fremmest mindretallets historie under Weimarrepublikken. Det er en imponerende indsats. Her er anvendt et omfattende kildemateriale stammende fra mindretallet selv og fra offentlige og private arkiver i Danmark og Tyskland.

Hovedvægten ligger på den konfliktfyldte politiske historie. Og der er tale om politik på mange planer, med mange modspillere og som følge deraf med mange konfrontationsmuligheder. Der er forholdet til de tyske myndigheder på forskellige niveauer. Der er forholdet til de politiske partier og grænseorganisationerne i Danmark. Og der er modsætningerne i mindretallet selv, om mål, strategi, og mellem grupper og personer.

Udadtil måtte den organiserede danskhed i Sydslesvig tage skikkelse af et kulturelt mindretal. Det officielle Danmark kunne af udenrigspolitiske grunde ikke acceptere eller støtte en kamporganisation med grænserrevision på programmet. Men der var strid mellem de politiske partier i Danmark. Der er dog næppe tvivl om, at håbet om en grænseflytning var et bærende element i den nationale mobilisering i den danskorienterede folkedel i Sydslesvig. Men da man ikke kunne arbejde aktivt for dette mål, måtte den politiske kamp finde andre slagmarker. Presseforhold og skoleforhold får en grundig behandling. Af vidtrækkende betydning også for tiden efter 2. verdenskrig er det formodentlig, at den liberale skoleordning af 1929, hvis genesis er skildret omhyggeligt, accepterede et sindelagskriterium. Dansk var altså den, der valgte at være det. For det tyske mindretal i Nordslesvig havde det samme princip været gældende siden 1920.

Den dominerende hovedperson i bogen er Ernst Christiansen, Flenborg Avis' chefredaktør, mindretallets ledende skikkelse, som Noack tegner et nuanceret, men absolut ikke ukritisk portræt af. Der er ingen tvivl om, at man med vore dages sprogbrug må karakterisere ham som nationalist. Noack påpeger elementer i hans nationale ideologi, som bringer ham tæt på nazistisk tænkning. Det er nok et spørgsmål, om det er nødvendigt at foretage en sådan sammenstilling, uanset hvad man i dag måtte synes om Ernst Christiansens forestillingsverden. Måske Ernst Christiansens snarere skulle ses som et udtryk for, hvor lidt originalt, der var i nazismens tankegods, at det er sammenstykk-

ket af »lånte« og ofte gamle ideer, som blev forvansket ud i det ekstreme, fanatiske og vulgære.

I bogens kapitel 6 findes nok de mest bemærkelsesværdige af de forskningsresultater, Noack lægger frem. Her analyseres mindretallet som social gruppe på grundlag af blandt andet medlemskartotekerne. Geografisk var danskheden stærkt koncentreret i Flensborg med nærmeste forstæder med følgelig ringe udbredelse i landbefolkningen. Den overvejende del af mindretallet bestod af småkårsfolk, især fra arbejderklassen, mens kun ca. en fjerdedel tilhørte gruppen af højere funktionærer og selvstændige. Men de ledende lag, som havde tillidsposterne og repræsenterede mindretallet uadtil, rekrutteredes fortrinsvis fra den sidste gruppe, der var af overvejende borgerlig og konservativ observans. Disse forskelle, både sociale og ideologiske, rummede åbenlyse konfliktmuligheder og kom da også til at præge mindretallets udvikling. Dette har ikke været ukendt. Men nok så overraskende er det nok, at Noack har kunnet påvise betydelige til- og afgang i medlemsskaren. I Flensborgafdelingen havde man fra 1920 en svag stigning i medlemstallet, som kulminerede i 1924 med 5800 medlemmer. Herefter kom et brat fald de efterfølgende år, som varede til den økonomiske verdenskrise satte ind. Efter nogle års svagere stigning vendte billedet atter fra 1936, da nazisternes indflydelse for alvor begyndte at gøre sig gældende. Herefter faldt medlemstallet gradvist og var ved krigens slutning nede på under 2000. Bag de lettere iagttagelige nettobevægelser konstaterer Noack endnu større bruttobevægelser. Der har altså været tale om betydelige vandringer, ikke bare ud af, men også ind i det danske mindretals organisation. I begyndelsen af 1920'erne var disse vandringer så omfattende, at de svarede til en udskiftning af halvdelen af medlemsskaren på kun fem år.

Disse konstateringer må give anledning til overvejelser over, hvad vi egentlig skal forstå ved et nationalt mindretal og national identitet. Noack skriver: »Mindretallets alvorligste fjende var i virkeligheden det tyske samfunds assimilerende kræfter«. Og han henviser til, at disse netop blev brudt i perioderne 1918–24 og 1930–33, hvor mindretallet voksede, især i den første periode, hvor der var tegn til en opsplnitning af Tyskland, og mange mente, at der var udsigt til en grænseflytning. »Tallene for bruttobevægelserne« konkluderer Noack »afslører en så betydelig medlemsudveksling, at det må konstateres, at skellet mellem dansk og tysk i jævne menneskers øjne forekom mindre dybt, end det ofte er fremstillet«.

J.P. Noack disputats er et gedigent videnskabeligt værk i den bedste – men ikke enerådende – tradition, som siden slutningen af 50'erne ofte i DNHs regie har omfattet en række vægtige arbejder om nyere dansk historie, især besættelsestidens. I denne tradition ligger hovedvægten absolut

på den politiske historie, underbygget af den økonomiske historie og af påvisninger af kvantitative sociologiske træk i samfundsudviklingen. Men især fra 1970'erne er nye aspekter af faget historie begyndt at trænge sig på ud over den mere traditionelle politiske og økonomiske historie. De glider ind som dimensioner i videnskabsfaget historie og bliver til krav om noget, der skal tilgodeses i skole- og uddannelsessystemet. Her skal nævnes i flæng kulturhistorie, socialhistorie og lokalhistorie, som er gamle kendinge, men også nyere foreteelser dukker op som familiehistorie, kvindehistorie, mentalitetshistorie, bevidsthedshistorie. Der er almindelig tilslutning til, at disse dimensioner bør indgå i vores almindelige historiske viden, forståelse og dannelse, men det rejser unægtelig metodiske og didaktiske problemer, især da forskningsgrundlaget er nyt og spinkelt.

På denne baggrund og med fare for at gå i den anmelderfælde, som består i, at man bebrejder forfatteren, at han har skrevet en anden bog end den, anmelderen egentlig helst havde set, han havde skrevet, skal der alligevel peges på et par spørgsmål, som Noacks bog ikke rigtig giver svar på.

For det første: Hvilke personlige motiver lå til grund, når sydslesvigeren valgte at være dansk? Og for det andet: Hvilke følger fik det for tilværelsen og dagligdagen i Sydslesvig, når man havde foretaget dette valg? Det første spørgsmål tager Noack for så vidt stilling til, som han mener, det unddrager sig en historisk analyse. Kilderne svigter. Der findes ikke tilstrækkelig mange individuelle udsagn til, at der kan generaliseres. Noacks argumentation er videnskabelig og skal ikke anfægtes. Men der kunne godt foretages en registrering og systematisering, måske til dels prioritering, af de kendte motiver, der kunne ligge bag nationalitetsvalg. Sagen er vel, at selv om historikerne ikke beskæftiger sig dermed, så vil andre alligevel gøre det. Og myterne vil uantastet kunne leve videre.

Med hensyn til det andet spørgsmål vil naturligvis også her de individuelle udsagn være utilstrækkelige. Men man kunne rette opmærksomheden mod indholdet af de tilværelsesrammer, som skabes af politik og økonomi. Med andre ord: det kulturelle og ideologiske udbud, som det danske mindretal stod for i kraft af sit skolevæsen, sin presse, sit foreningsliv og sin kirke.

De sidste bemærkninger anfægter ikke Noacks præstation. Disputatsen er blevet overordentlig vel modtaget af anmeldere og ved forsvarshandlingen. Det er et væsentligt værk i nyere dansk historieforskning, og hvad der ikke dermed er selvfølgeligt: Trods de mange udviklede politiske tråde og relationer, der har skullet udredes, og de mange tal- og detalstudier, er det blevet til en fængslende kronologisk fremadskridende fremstilling. Så det er også en rigtig historie.

Erik Stenz

Suno Scharling: Min slægt. Hvordan – Hvornår – Hvorfor? Clausen bøger 1989, 106 s., ib. ill. Kr. 128.

Af de efterhånden mange vejledninger i slægtshistorie udmærker denne sig særlig ved sin klare og pædagogiske fremstilling. Samtidig kommer den imponerende vidt omkring på den begrænsede plads, så den opfylder fuldt ud sit formål: at vejlede den slægtsinteresserede uden særlige forudsætninger.

Det er forfatteren magtpåliggende, at slægtsforskningen skal føre til mere end en bevidstløs indsamling af aner. »Slægtsens vilkår og levevis skal skildres i størst mulig bredde.« Forfatteren fremhæver også, at en slægtshistorie, der er bygget op af kapitler med skildringer af forskellige grupper af slægtninge langt er at foretrække.

Et kapitel i bogen om kildekritik med titlen »At skelne det rigtige fra det forkerte« må virkelig siges at opfylde et behov i betragtning af, hvilke besynderligheder man undertiden støder på i slægtsbøger o.lign. Det største kapitel handler om de centrale slægtshistoriske kildetyper. Her får forfatteren bl.a. anskueliggjort, hvorfor vi har de forskellige kildetyper (det oprindelige administrative formål), deres kildeværdi og naturligvis også, hvilke oplysninger der kan hentes. Også en introduktion til skriftlæsning med skriftprøver er kommet med.

Dorrit Andersen

Ove Hornby: »Ved rettidig Omhu...«. Skibsreder A. P. Møller 1876–1965. Schultz Forlag, 1988. 316 s., ill. Kr. 220.

Ove Hornby er ekspert i økonomisk historie, og det præger naturligvis hans bog om A. P. Møller. Forfatteren har ikke tilstræbt en biografi om den store erhvervsmand, men har i stedet brugt kræfterne på en skildring af den virksomhed, A.P. Møller skabte. At dømme efter Mærsk Mc-Kinney Møllers forord er det sket med dennes fulde opbakning, hvilket er forståeligt. Virksomheden har først og fremmest ønsket at få nedfældet sin historie indtil A.P. Møllers død i 1965, og i den sammenhæng er Ove Hornby et godt valg.

Resultatet er nemlig blevet en solid skildring af rederiets historie lige fra den spæde begyndelse. Historien er i sig selv fascinerende, og det er vel grunden til, at Hornbys skrivestil er så tilbagetrukket og reserveret – han holder sig pænt tilbage bogen igennem og lader i stedet sin hovedperson om at udtrykke sine meninger, særlig på grundlag af det omfattende materiale, rederiet har stillet til forfatterens rådighed. Læseren får meget at vide om selskabets eller snarere selskabernes udvikling

gennem det lange spænd af år. Værket er således spækket med handelsaftaler, skibsbeskrivelser, statistikker og ikke mindst beløb af stadig mere svimlende størrelser. Der er næsten for mange detaljer og opremninger, og det kan virke lidt kedeligt for den læser, der længes efter at vide noget om personen A.P. Møller.

Den menneskelige synsvinkel savnes, men det er som nævnt et bevidst valg fra forfatteren (og rederiets) side. Et afsluttende kapitel søger at løfte lidt af sløret i sin omtale af skibsrederen som privatperson og som deltager i den offentlige debat. Kapitlet er imidlertid kort og viger uden om de mere kontroversielle emner. Det havde f. eks. været interessant at høre mere om A. P. Møllers rolle i den såkaldte Højgaard-kreds under besættelsen, men vi må nøjes med at få hovedpersonens egen holdning til sagen, således som han udlagde den efter krigen. Når sagen overhovedet bringes frem i bogen, kunne forfatteren have gravet dybere.

Ove Hornby har lavet en spændende og detaljeret beskrivelse af en stor dansk virksomheds udvikling, men der savnes en egentlig analyse af succes' en. Synet på A.P. Møller fremgår tydeligst af dette citat (side 240): »Ekspansionens forløb (...) afspejler en kyndig og skabende persons udnyttelse af de muligheder, der frembød sig«. Helt korrekt, men næppe hele forklaringen. Man kunne have ønsket en nøjere behandling af den samfundsudvikling ude som hjemme og de personer, der også betingede fremgangen. A. P. Møller løftede trods alt ikke alene.

Det samme lidt enstrengede syn spores i den ofte citerede kritik af de skiftende (socialdemokratiske) regerings økonomiske og handelsmæssige politik, f. eks. i omtalen af den »vrangvillige Valutacentral« i 1930'erne og udviklingen i det danske samfund efter krigen. A.P. Møller udtalte sig gerne bramfrit, når han kritiserede sine landsmænd, bl. a. for at lide af »velstandspsykose«, der angiveligt skulle ytre sig ved manglende arbejdslyst og flid (side 251). Den »sygdom« er vi sikkert mange, som lider af, men det havde i den forbindelse været spændende med en diskussion af påstanden, f. eks. ved en omtale af rederens forhold til de store fagforbund.

Bogen rejser altså en del spørgsmål, hvis besvarelse må vente til en biografi om denne fascinerende erhvervsmand forhåbentlig snart dukker op. Når det er sagt, skal det imidlertid straks tilføjes, at Ove Hornby har leveret en solid skildring af et spændende stykke erhvervshistorie. Som en sidegevinst får den lokalhistorisk interesserede læser en række flashbacks til de samfund, firmaet fungerede i. De er nok malet med bred pensel; men vi føres dog tilbage til Rømø, Dragør og Svendborg på sejlskibenes tid, og til A. P. Møllers Klondyke, Munkebo, som han i løbet af få år forvandlede fra en lidt glemt landsby til en driftig værftsby.

Søren Eigaard

Lisbet Holtse: *En fynsk hjulmagers dagbog 1813–1833. Analyse og tekst.* Landbohistorisk Selskab 1989. 216 s. Kr. 188.

Landbohistorisk Selskab begyndte rækken af bonde-dagbogsudgivelser tilbage i 1969 med Jens Holmgaards udgave af den midtjyske fæstebonde Christen Andersens dagbog fra landboreformernes tid. Senere er der fulgt dagbøger fra andre egne og i tid frem til andelstiden hundrede år efter. I de senere år har etnologer og historikere både herhjemme og i udlandet forsket intenst i bondeøkonomi, sociale relationer og mentalitet i det førindustrielle samfund, og netop de bevarede dagbøger og optegnelser har vist sig at være gode kilder til disse emner. Skønt knappe og for de ældstes vedkommende ureflekterede, rummer de ofte flere lag, end man umiddelbart skulle tro. Udnyttelsen af dem har givet ny indsigt på mikroplan, hvilket igen har medført, at tidligere generelle opfattelser om landsbyliv m.v. har måttet revideres. Man er i stigende grad blevet de regionale variationer i levevilkår og livsformer bevidst, og der tegner sig mønstre for selvforståelse og omverdensbillede alt efter dagbogsforfatterens køn, alder og sociale placering.

Hidtil har de udgivne dagbøger stammet fra gårdmandsmiljøet; men med udgivelse af denne fynske dagbog er også husmandsstanden, i hvert fald den bedrestillede del, kommet med. Etnologen Lisbet Holtse har bearbejdet sin magisterafhandling om en dagbog skrevet af husmanden, hjulmanden og spillemanden Hans Nielsen fra Gerup på Sydfyn. Det er blevet til en ny milepæl på bondedagbogsområdet, som kan sammenlignes med Karen Schousboes arbejde for gårdmandsdagbogens vedkommende (jf. *En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg 1776–1838*, Landbohistorisk Selskab 1983).

Gerupbogen består dels af ca. 100 sider analyse, dels af selve dagbogen med tilhørende ordliste, kilde- og litteraturoversigt. Man kan give sig i kast med dagbogen efter blot at have læst de første par sider af udgiverens indledning. Her findes nemlig de klassiske oplysninger om kilden og dens ophavsmand: Hans Nielsen var født i 1795 som søn af en fæstehusmand og hjulmager under Brahetrolleborg. HN gik i en god Reventlowsk skole, skrev og stavede godt, og begyndte som 18-årig i 1814 at skrive ned, hvad han foretog sig – eller noget af det. Det fortsatte han med til kort før sin død (af tuberkulose) i 1833. Han boede hele sit liv i hjulmagerhuset, også efter at han i 1830 blev gift med en lidt ældre kusine. Dagbogen, d.v.s. 21 små almanakker med indsyede beskrevne blade, er ad snirklede veje endt i Brahetrolleborg Folkemindesamling.

I dagbogen møder man et mylder af personer, faktisk 550, der er gilder, oplysninger om landbru-

get, hjulmagergerningen og meget mere. Man opdager dog hurtigt, hvor svært det i grunden er at følge med i et fremmed menneskes liv i en fjern tid med andre normer og rammer end i dag. Alligevel kommer man selv på denne lidt hovedkulds måde år for år tættere på, kommer til at kende til omgangsformerne i landsbyen, ved hvem der hjælper hinanden med hvad, og man bliver fortrolig med, at bryllup, barsel og død kan følge tæt. Det fulde udbytte af kilden får man dog først ved parallel eller efterfølgende læsning af Lisbet Holtsets analyse, som er ualmindelig grundig og skarpsindig. Netop med kendskab til den usystematiske notering og alt det indforståede i dagbogen begriber man, hvilket enormt arbejde det må have været at systematisere og kombinere HN's jævne ord, så der tegner sig et mere fast mønster. Det økonomiske grundlag, det sociale netværk og HN's begreber om tid, evighed, død og kærlighed er hovedoverskrifterne i analysen, som inddrager mange andre kilder, bl.a. de ejendoms- og slægtshistoriske i den udstrækning de findes. Der sammenfattes til slut i et interessant afsnit om »Hans Nielsen og hans verden«.

Lisbet Holtse fremlægger her og andre steder alle tænkelige muligheder for nærlæsning, men gør altid rede for, hvornår det drejer sig om en hypotese, evt. inspireret af hendes omfattende faglige baggrundsviden, og som regel får læseren alle refleksionerne over både pro et contra med. Det kan ikke nægtes, at dette af og til tynger læsningen. Slægtstavler og diagrammer om gilder, rejser og socialt netværk letter i de fleste tilfælde overblikket, men lysten til skemaer og kurver går efter min mening over gevind, når man også skal have en kurve for, hvornår HN omtaler sin far som »vor Faer« og »min Fader«! (s.80). Vel er det led i en i øvrigt udmærket argumentation for, hvornår HN de facto overtog hjulmagerhuset; men det er nok de færreste, der bliver mere overbeviste om hypotesens holdbarhed p.g.a. denne kurve.

Faglitteraturens forestillinger om faste typer i bondesamfundet, f.eks. »handelsbønder« har Lisbet Holtse gode kommentarer til på baggrund af det intense arbejde med HN og hans færden. Hendes pointe er, at mobiliteten er behovsbestemt, og i det tætte Sydfyn behøvede hverken HN eller de fleste andre at rejse ret langt for at afsætte produkter og tage på familiebesøg. Deres aktionsradius var ikke stor, men frekvensen for rejser til gengæld høj, og i den forstand var man omkringfærende som nogen. HN var således på vej til et eller andet ca. en tredjedel af årets dage, og da mange andre også var det, oprulles et uden tvivl sandt billede af små veje med stadig tæt trafik af folk og fæ (s. 97).

Her som andre steder er det ved siden af den videnskabelige grundighed lykkedes Lisbet Holtse at gøre teksten levende, og hist og her ligger der i tilgift en god portion humor gemt i hendes sidebemærkninger til hovedpersonen og hans omgivelser.

Det er ikke en pragtudgave, hvad det ydre angår; men de illustrative topografiske billeder fra tiden står rimeligt, og både i det ydre og i substansen er der tale om en meget gennemarbejdet bog, som kan anvendes på mange niveauer og til mange formål.

Margit Mogensen

Helga Skou: Når bageret er fuldt! En landarbejderkvindes livshistorie fra årene 1915–1960. Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie 1989, 143 s., ill. Kr. 80.

Under den noget søgte overtitel »Når bageret er fuldt!« (en sammenblanding af talemåderne »Målet er fuldt« og »Dråben der får bageret til at flyde over(?)«) fortæller en landarbejderkvinde her sin livshistorie.

Helga Skou er født i 1915 »på den jyske hede« – hvor oplyses ikke – og er vokset op i en børnerig husmandsfamilie. En stor del af erindringerne tager sig ud som et sandt jammersminde med rystende skildringer af børnemishandlinger, voldtægt, sygdomme, forbrydelser, umenneskeligt slid og udbytning. Formålet med udgivelsen (ved Anette Eklund Hansen) er da også at gøre opmærksom på landarbejdernes vanskelige kår helt frem til vor tid, herunder særlig kvindens. Først da Helga Skou og hendes mand efter 25 års arbejde som landarbejder- og fodermesterpar på en række herregårde over det meste af landet forlod landbruget, fik de del i samfundets velstandsfremgang i 1950'erne, fik hus og bil og børnene godt i vej. Ægteparret synes at have været i besiddelse af en betydelig stædighed og vilje til selvhævdelse, der har hjulpet dem gennem megen modgang.

Der er imidlertid tale om en både ujævn og særdeles subjektiv skildring. I en bredere sammenhæng kan den kun bruges af lokal- og kulturhistorikeren, når udsagnene kan sandsynliggøres gennem andre kilder. Når en del af bogens lokaliteter er sløret eller helt anonymiseret, må det skyldes den store mængde nærmest injurierende og ærekrænkende beskyldninger, som læseren ikke har nogen mulighed for at tage stilling til. Det mest betænkelige eksempel er måske en beskyldning (s. 85) mod en nabokone for at have myrdet et af sine børn, uden at det blev opdaget af myndighederne. Der kan meget vel endnu leve folk, der har kendt familien, og ved, hvem det drejer sig om. Den slags bør en udgiver være lidt forsigtig med at offentliggøre, selv om der i erindringer er et større spillerum for subjektiviteten end i almindelige historiske arbejder.

Ved en bog af denne karakter burde udgiveren i det hele taget have oplyst, hvilke udgivelsesprin-

cipper, der er lagt til grund, og hvilke verifikationer, der er søgt foretaget (om overhovedet nogle).

En egentlig realkommentar ville også have været på sin plads, når man har fundet manuskriptet væsentligt nok til udgivelse. Men læseren lades helt i stikken på dette punkt. Det er f.eks. uforståeligt, at en bemærkning s. 67 ikke enten er udeladt eller kommenteret. Her beklager Helga Skou sig over, at hun og hendes mand aldrig havde ferie, selv om der var kommet en ferielov. Men ferieloven af 1938 omfattede bl.a. *ikke* personer, der var fæstet som medhjælpere i landbruget, så vidt anmelderen da kan se.

Dorrit Andersen

Christine Plov: Lærerhjem og lærerindliv. Erindringer fra Sønderjylland 1871–1920. Udgivet af Niels H. Kragh-Nielsen. Sønderjyske levnedsløb nr. 26. Historisk Samfund for Sønderjylland 1989. 237 s., ill. Kr. 128.

Christine Plov (1871–1944) voksede op i et lærerhjem i Starup. Hendes far var en af de dansksindede lærere, der valgte at virke i den offentlige skole i Nordslesvig efter den preussiske annekssion. Selv gik hun samme vej efter i 1892 at have taget den tyske lærerindeksamen ved seminariet i Augustenborg. Hun virkede som »tysk lærerinde med dansk hjerte« til 1900, hvor en stadig skærpet kurs fra myndighedernes side over for dansksindede lærere havde modnet hendes beslutning om at ændre fremtidsplaner. Hun tog sin afsked og videreudannede sig ved Statens Lærerkursus i København. Efter et ophold på Askov Højskole m.m. blev hun kommunelærerinde i Vejle.

Dette lyder måske ikke særlig ophidsende; men der er faktisk tale om en bog, der fortjener mere end almindelig interesse, sådan som det er tilfældet med flere af det sønderjyske historiske samfunds udgivelser af erindringer. Christine Plov er en god iagttagere, og hendes skildringer især fra ungdomstiden fortæller fængslende om menneskeskæbner, folkeliv og kulturelt liv, de steder hun har boet. Også for kvindehistorikeren vil der være noget at hente: den unge piges længsel efter intellektuelle udfordringer, stoltheden over lærerindegerningen m.m. I København fik hun kontakt med flere af kvindebevægelsens fremtrædende personligheder og påvirkedes af deres ideer.

Det er utroligt, at der kan blive ved med at dukke så gode erindringsmanuskripter op fra den sønderjyske nationale kamps tid. Det vidner om, hvor stærkt den periodes oplevelser har virket på de samtidige.

Dorrit Andersen